

AZ ÉRTELMISSÉG FELELŐSSÉGE

GYÖRFFY DÓRA

Kornai János:

Töprengések

HVG Könyvek Kiadó, Budapest, 2021.,

160 oldal, 3900 Ft

Kornai János legújabb kötetében a saját és a tágabb közgazdász szakma morális felelősségét állítja a középpontba. Mi az értelmiség szerepe a körülöttünk levő világ formálásában? Mekkora és milyen típusú felelősség terheli? A mű esszégyűjtemény, a 2017-es *Láttelel'* egyfajta folytatásának tekinthető, a két kötet megjelenésében is nagyon hasonló. A *Láttelel'* elsősorban a 2010-es évek magyar politikai átalakulását vizsgálja, míg ez a kötet már elvonatkoztat Magyarországtól, és egy jóval tágabb perspektívából ír. A hang személyesebb, és a szerkezet is kevésbé szigorú, mint amit Kornaitól korábban megszokhattunk. A szigorúság az erkölcsi felelősség kérdésében merül fel élesen, és ebben a tekintetben a 93 éves Kornai kérlelhetetlenül keresi az igazságot magával és másokkal kapcsolatosan is. Idézi Szókratész: „felülvizsgálatlan életet nem érdemes élni!” (26. old.)

A kötet első két esszéje Kínáról szól, ami az elmúlt években a leginkább foglalkoztatja a szerzőt, majd két történelmi beszámolót olvashatunk – a Közgazdaságtudományi Intézetéről és 1956-ról. Ezután a következő generáció közgazdaszai számára fogalmaz meg etikai és szakmai dilemmákat, míg az utolsó esszé Marx erkölcsi felelősségéről szól a kommunista rendszer szörnyűségeiért.

FRANKENSTEIN FELELŐSSÉGE

Kína már a *Láttelel'*ben is megjelent, ahol Kornai alaposan elmagyarázta, Orbán Viktor tusnádfürdői beszédére reagálva, miért nem tekinthető Kína Magyarország számára példának. Kínában lezárulóban van az extenzív növekedés szakasza, amikor a

gazdaság új erőforrásokat bevonva növekszik, és ez tükröződik a lassuló növekedésben.² A gyors növekedés idején kialakuló egyenlőtlenségek és a lassuló növekedés együttesen azonban jelentős társadalmi feszültségeket okoz, amelyekre a rendszer az elnyomás növelésével reagál, azaz bekeményít.³ Akkor Kornai arra a megállapításra jutott, hogy a kínai példából nem helyes levonni azt a következtetést, hogy az elnyomás miatt magasabb a növekedés. Ám még ha így volna is, a demokráciát és a szabadságot akkor sem adhatjuk fel.

Kornainak szoros kapcsolatai vannak Kínával, az 1986-os reformok egyik megalapozójának is tekinti magát. Már önéletrajzában is leírta, hogy *A hiányt*, miután lefordították kínaira, több mint 100 000 példányban adták el, és elnyerte az „az év bestsellere” címet.⁴ 1985-ben hat másik vezető nyugati közgazdással együtt a Kínai Kommunista Párt meghívására Kínába utazott, ahol a reformokról tárgyaltak. A kínaiak vele értették meg magukat igazán, mivel egyaránt ismerte a szocialista és a kapitalista rendszert. Julian Gewirtz könyvében hosszan ír arról, milyen nagy hatása volt Kornainak a kínai reformokra.⁵ A kapcsolat Kínával később is megmaradt, hiszen a Harvardon Kornainak számos kínai PhD-hallgatója volt, akik a fokozat megszerzését követően hazamentek, és jelenleg is fontos pozíciókat töltenek be a rendszerben.

Ehhez képest/ezek után Kornai azzal kezdi az első esszét (*Frankenstein erkölcsi felelőssége: gondolatok Kína piaci reformjáról*), hogy Kína világuralomra tör. Lesz olyan ország, amelyet katonailag elfoglal, másutt megelégszik azzal, ha teljesítik a kínai kívánságokat. Hszi Csin-ping szakított Teng Hsziao-pinggel, a kínai gazdasági reformok atyjával, aki szerint: „Mindegy, hogy a macska fekete vagy fehér. A lényeg, hogy megfogja az egeret.” Hszi viszont azt mondja: „Nem mindegy! Kínának vissza kell térnie a klasszikus kommunista rendszerhez.” (13. old.) Minden nagyobb szervezetben kötelező létrehozni a kommunista pártszervezetet. Kornai nem veszi végig részletesen a kínai diktatúra keményedésének lépéseit, de a hírekből a fejlemények jól ismertek. Korrupciós ügyekre hivatkozva Hszi leszámolt pártbeli ellenfeleivel, és 2018-ban megváltoztatta azt a szabályt, amely szerint egy pártfőtítkár legfeljebb két cikluson át lehet vezető – ő élete végéig maradhat. Az elnyomás fokozódását mutatják az ujugrok számára létrehozott átnevelő táborkok, ahová

1 ■ Kornai János: *Láttelel'*. HVG, Bp., 2017.

2 ■ *Uo.* 107. old.

3 ■ *Uo.* 109. old.

4 ■ Kornai János: *A gondolat erejével. Rendhagyó önéletrajz*. Osiris, Bp., 2005. 255–256. old.

5 ■ Julian Gewirtz: *Unlikely Partners: Chinese Reformers, Western Economists, and the Making of Global China*. Harvard University Press, Cambridge, MA, 2017.

1,5 millió embert zártak be. 2020-ban az új nemzetbiztonsági törvénnyel igyekeznek visszaszorítani Hongkong demokráciapárti aktivistáit. Hongkong szabadságának folyamatos korlátozásával Kína megszegte Nagy-Britanniának 1997-ben tett ígéretét, mely szerint a következő 50 évben jelentős politikai autonómiát biztosít a területnek az „egy ország, két rendszer” elv jegyében. Kína Tajvannal szemben is egyre fenyegetőbben lép fel, a szigetország viszont az Egyesült Államok védelmét élvezzi, ami így akár egy nagyhatalmi háború kirobbanásához is vezethet.

KORNAI JÁNOS MUNKÁIRÓL A BUKSZ-BAN MEGJELENT ÍRÁSOK

RÉGI ÉS ÚJ ELLENTMONDÁSOK ÉS DILEMMÁK.

Magvető, Bp., 1989.

- Laki Mihály, 1 (1989), december, 102–104. old.

INDULTOS RÖPIRAT A GAZDASÁGI ÁTMENET ÜGYÉBEN.

HVG, Bp., 1989.

- Lányi Kamilla: Látomás és indulat a közgazdasági tanokban. 2 (1990), nyár, 180–106. old.

THE SOCIALIST SYSTEM. THE POLITICAL ECONOMY OF COMMUNISM.

Clarendon Press – Princeton University Press, Oxford–Princeton, 1992.

- Włodzimierz Brus: Reformpolitika és reformgazdaságtan. 5 (1993), tavasz, 15–19. old.

Azaz a világban létrejött egy gyorsan fejlődő, veszélyes, elnyomó rendszer, amely világhatalomra tör. Kornai az első esszéjében önmarcangoló módon kérdezi: „Vajon nem vagyunk-e mi is felelősek ezért a rémképért; azok a nyugati értelmiségiek, akik nemcsak jó szemmel nézték Kína átalakulását, hanem saját cselekményeikkel is hozzájárultak a változásokhoz?” (15. old.) Súlyos, megrendítő kérdés.

Kornai nem habozik a válasszal – Frankensteinnek érzi magát, aki feltámasztott egy holttestet, amely szörnyeteggé vált, és gyilkolni kezdett. A Nyugat számára fontos figyelmeztetése, hogy meg kell állítani a szörnyeteket. Ezt vámmal önmagában nem lehet elérni, és korlátozni kell a hozzáférést a fizikai és digitális hadviselésre alkalmas eszközökhöz, illetve a velük kapcsolatos kutatásokhoz, ideértve a felsőoktatást is.

Kornai figyelmeztetése Magyarország számára is rendkívül aktuális. Az Európai Unión belül a magyar kormány egyre inkább a kínai érdekek egyik fő képviselőjeként lép fel. A Budapest–Belgrád vasútvonal építése, illetve a Fudan Egyetem behívása kínai érdekeket szolgál a magyar adófi-
zika

tők pénzének felhasználásával. Az építkezésekből magánzsebekbe folyatható pénz jóval veszélyesebb jellegű korrupcióra ad lehetőséget, mint az EU-s pénzek felhasználása, hiszen ebben az esetben egy diktatórikus rendszer világhatalmi törekvéseit is kiszolgálják a résztvevők.

A kötet második esszéjében (*Frankenstein erkölcsi felelőssége: válasz a visszhangra*) Kornai a Frankenstein-esszé hatásáról töpreng. Számosan megkérdőjelezték a Kínával kapcsolatos alapvetéseit: az ország nyugati tanácsadók nélkül is ugyanerre az útra lépett volna, és az is kérdés, hogy miért is lenne nagyobb szörnyeteg, mint Oroszország, Trump Amerikája vagy Törökország. Kornai ezeket a felvetéseket visszautasítja, és Kínát a hegemoniára törekvése miatt a felsoroltaknál veszélyesebbnek tartja – ha egy Kína-Tajvan konfliktusban az USA nem védi meg a szigetországot, az véleménye szerint Kína de facto hegemoniájának elismerését jelenti. A kínai veszély relativizálását emellett a fő kérdés megkerülésének tekinti. Frankenstein-hasonlatát kevesen fogadták el, és mentségeket hoztak fel: nem akart rosszat, nem tudhatták, mi lesz belőle. Bár az első igaz, az utóbbira Kornai nem hivatkozhat: a kommunista rendszerek ismerőjeként pontosan tudta, hogy ezek a rendszerek bármire képesek (25. old.). Ennek ellenére tanácsait arra az elméletre alapozta, amely szerint a gyors gazdasági fejlődés elhozza a demokratizációt. Ebben tévedett. Azt azonban elfogadja, hogy a bűn csak egy kis töredéke esik rá.

A visszhangot összességében csalódásként élte meg, de ennek elemzése is jelzi, hogy nem adta fel a küzdelmet. A koronavírus-járvány kirobbanása pedig megerősítette korábbi gondolatait centralizáció és decentralizáció viszonyáról: míg a centralizált rendszer kudarcot vallott azzal, hogy a vírusról szóló információkat letiltta – a vírus maga bizonyult a hírvivőnek; egy decentralizált rendszeren, a világ kutatóinak összefogásán múlik a megoldás, a gyógyszer és az oltás kialakítása.

A TÖRTÉNELEM TANÚJA

A kötet leghosszabb esszéje a Közgazdaságtudományi Intézetről (KTI) szóló történeti beszámoló (*A Közgazdaságtudományi Intézet 1990 előtti történetéről*). Ez a fejezet különösen fontos történelmi dokumentum, hisz az intézet megalapításának és korai éveinek tanúi közül Kornain kívül már nem él más.

A KTI-t 1954-ben alapították Friss István vezetésével, akit – mivel ellenállt Nagy Imre reformjainak – eltávolítottak a kommunista párt gazdaságpolitikai szakosztályának vezetőségéből, Kornai kifejezésével „puhára ejtették” (44. old.). Az intézet tehát a politikából, nem az egyetemi-akadémiai szférából nőtt ki. A munkatársak kiválasztása is ennek megfelelő volt – a még élő polgári közgazdászok közül senki nem került be. A hagyományos szakmai mércék sem számítottak, viszont minden munkatárs párttag volt.

Kornai a *Szabad Néptől* került az intézetbe – 1954-ben a szerkesztőség fellázadt, és bírálta a párt fő vezetőit, amiért elbocsátás járt, amikor Rákosi 1955-ben visszatért a hatalomba. A KTI-be felvették, bár a korábnál jóval alacsonyabb fizetésért – mint írja, ő is puhára esett.

Kornai az állással egyidejűleg elkezdte a kandidátusi értekezését – így kezdődött el tudományos pályája. Az intézetben Nagy Tamással és Donáth Ferencsel együtt a reformerek közé tartozott, és ennek szellemében írta meg kandidátusi értekezését, amely később *A gazdasági vezetés túlzott központosítása* címmel jelent meg.⁶ A védésre 1956 őszen került sor, két héttel a forradalom előtt. Rendkívüli sikere volt – ennek hatására segédmunkatársból munkatársrá léptették elő. Az intézetben egy gazdasági reformjavaslaton is elkezdtek dolgozni.

Október 23-án délelőtt Donáth Ferenc javasolta, hogy írják meg az új kormányprogramot Nagy Imre számára. A forradalom első napjaiban Kornai végig a programon dolgozott, az utcai eseményekben nem vett részt. Hamarosan azonban feladta, mert úgy érezte, nem tudja megírni azt a programot, amely túllép a reformkommunizmuson. Ezt követően egy új napilap alapításában vett részt legközelebbi barátaival, Kende Péterrel és Lócsei Pállal. A főszerkesztő Gimes Miklós volt. A forradalom után emiatt többször is kihallgatták a rendőrségen. Az intézetben eközben Friss Istvánt a forradalmi bizottság leváltotta, és a polgári közgazdász Varga Istvánt nevezték ki új vezetőnek. A forradalom napjaiban Kornai még elment a disszertációja kéziratáért, nehogy megsemmisüljön – csupán két gépelt példány létezett belőle.

A forradalom leverése után az intézetben a munkatársak a gyors alkalmazkodás vagy a passzív ellenállás formái közül választhattak. A Magyar Dolgozók Pártja (MDP) helyett megalakult a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP), amelybe újra be kellett lépni. Kornai nem lépett be, és a következő hat évtizedben egyetlen pártnak sem lett tagja. Számára a forradalom cezúrának bizonyult: ébredése 1953-ban kezdődött, majd a forradalom leverésével fejeződött be. Ettől kezdve már nem volt marxista. – Az intézeti megtorlásoknak így az egyik első számú célpontja lett, Friss a marxizmus árulójának nevezte. Disszertációjáról mint a forradalom szellemi előkészítésének példájáról egyre több kritika jelent meg. Elbocsátották az intézetből, Nagy Andrással együtt, aki szintén nem lépett be a pártba; Varga István maradhatott. Az elbocsátás konkrét okát nem nevezték meg, de Kornai úgy látja, hogy a forradalom eseményeiről folyó vizsgálatnak valamilyen eredményt fel kellett mutatnia, azaz az intézet túlélésének érdekében valakit mindenképpen el kellett küldeni. Nem állt ki mellettük senki, de az intézeten belülről személyes támadást sem tapasztaltak.

⁶ ■ Kornai János: *A gazdasági vezetés túlzott központosítása*. KJK, Bp., 1957.

Kornai ezután kapott munkát máshol, nem nyúltak utána, kutathatott tovább, azaz ismét puhára esett. Még azt is eltűrték, hogy a disszertációja magyarul és angolul is megjelenjen. Ám a témáját már nem folytatta: úgy érezte, egy olyan mű, amit megírna, nem jelenhetne meg. Így áttért a matematikai közgazdaságtan művelésére, és Lipták Tamással kezdett el együtt dolgozni. A munka nyugalom és menekülés volt egy olyan időszakban, amikor folyt a megtorlás, közeli barátai börtönbe kerültek, Gimes Miklóst pedig felakasztották.

A SZOCIALISTA RENDSZER.
KRITIKAI POLITIKAI GAZDASÁGTAN.
HVG, Bp., 1993.

- Csaba László: Mérlegen a „szocialista rendszer”. 6 (1994), tél, 487–490. old.,
- angol változata: The socialist system, on balance. *The Budapest Review of Books*, 4 (1994), 4. szám, 177–180. old.
- Gedeon Péter: Kritikai elmélet és szocializmus. 6 (1994), tél, 484–487. old.
- Václav Klaus – Dušan Tříška: Kornai János és a posztoszocialista átalakítás. 6 (1994), tél, 480–483. old.
- Kazimierz Z. Poznański: Kornai elmélete a szocialista rendszerről. 6 (1994), 492–496. old.
- Simonovits András: Kornai János és a szocializmus gazdaságtana. 6 (1994), tél, 478–480. old.
- Szamuely László: A „honnét jövőnk” időtálló elemzése. 6 (1994), tél, 490–492. old.

A KTI történetéről szóló fejezet második része az 1963 és 1989 közötti időszakot dolgozza fel. Bemutatja az intézetben uralkodó főbb irányzatokat. A marxizmust, amelynek matematikai modellezésével Bródy András foglalkozott, Erdős Péter a keynesi gondolatokkal, Hoch Róbert pedig a modern mikroökonómiával próbálta párosítani. Mindhárman hittek abban, hogy a kapitalizmus helyett másféle gazdasági rendszerre van szükség. Marx szociológiai és történetfilozófiai gondolataival nem foglalkoztak. Kornai saját magát és Nagy Andrást a neoklasszikusokhoz sorolja. Más nyelven beszéltek, mint a marxisták, és tudatosan szabadultak meg a marxizmus kifejezésektől. Módszerintan szövetségesek voltak azokkal a marxistákkal, akik matematikai nyelven fejezték ki magukat. Hozzájuk csatlakoztak még a reformerek, mint Tardos Márton, akiket főleg a gyakorlat érdekelt. Többen érkeztek a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemről is, ahol meg lehetett tanulni a neoklasszikus gondolatokat, mert az egyetem a marxizmuson túli elméletek oktatását is tolerálta. Aki pedig akarta, könyvekből is megtanulhatta. Nyugati PhD-vel csak a rendszerváltás

után érkeztek kutatók. Az intézetben a harmadik csoportot azok alkották, akik a marxistákkal és a neoklasszikusokkal is vitáztak. Az *Anti-equilibrium*⁷ után Kornai lett ennek az informális csoportnak a vezetője. A könyvet toleranciával, ha nem is szimpátiával fogadták az intézetben. Kornai tekintélye töretlen volt.

A tanulmány utolsó része a reformok és az intézet kapcsolatával foglalkozik. A legtöbb híve annak az

AZ EGÉSZSÉGÜGY REFORMJÁRÓL.

Közgazdasági és Jogi, Bp., 1998.

- Weltner János: A társadalom állatorvosi lova? 10 (1998), ősz, 262–272. old.
- Mihályi Péter: A szocializmus öröksége? 10 (1998), ősz, 272–277. old., angol változata: Long road. *The Budapest Review of Books*, 8 (1996), 2. szám, 78–82. old.

A GONDOLAT EREJÉVEL.

RENDAHAGYÓ ÖNÉLETRAJZ.

Osiris, Bp., 2005.

- Gács János – Lackó Mária: Kornai a világban és itthon. 17 (2005), tél, 366–371. old.
- Klaniczay Gábor: A tudomány mint hivatás. 17 (2005), tél, 358–366. old.
- Lackó Miklós: „Ősélmények” és teljesítmény. 17 (2005), tél, 356–358. old.
- Mihályi Péter: Az életmű értéke. 17 (2005), tél, 372–380. old.

EGYÉNI VÁLASZTÁS ÉS SZOLIDARITÁS.

AZ EGÉSZSÉGÜGY INTÉZMÉNYI MECHANIZMUSÁNAK REFORMJA KELET-EURÓPÁBAN.

Társ szerző: Karen Eggleston. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2004. 243 old.

- Bondár Éva: Beteg ügy. 18 (2006), nyár, 122–128. old.

elképzelésnek volt, hogy maradjon a szocializmus és a köztulajdon, de a piac, ne pedig a bürokrácia koordináljon. A politikai versenyt a párton belüli frakciók közötti versenyként képzelték el. Az 1960-as évektől az intézet a reformok egyik legfőbb szellemi bázisa lett. A reformok politikai vezetőjét, Nyers Rezsőt 1974-ben leváltották az MSZMP KB-titkári pozíciójából, és lefelé bukott – az intézet igazgatója lett. Kornai a reformokban nem vett részt, már a forradalom utáni Varga-bizottságban sem, mert kollaborációnak érezte a rendszerrel. Mire 1968-ban bevezették a reformot, Kornai már máshol tartott – rendszerváltást gondolt szükségesnek.

A fejezet zárásában Kornai elmondja, hogy az 1960-as évektől a rendszerváltásig az intézet jó hely

volt, ha nem is paradicsomi. Az élni és élni hagyni jellegű tolerancia jellemezte, a politikai hullámszások nem jártak bosszúhadjáratokkal, aki akart dolgozni, megtehetette. Kornai szerint intézet jelentős társadalmi kisugárzása is hozzájárult ahhoz, hogy a rendszerváltás békésen zajlott le.

A könyv következő fejezete 1956-ról szól. Már kevesen vannak életben a résztvevők közül, és Kornai fontosnak tartja, hogy beszámoljon személyes emlényeiről. Ezúttal bővebben ír vívódásairól. 1953-ban, Sztálin halála után Nagy Imre kezdeményezéseit rokonszenvvel figyelte. 1954-ben részt vett a *Szabad Nép* szerkesztőségi lázadásában, ahol felszólalásában Farkas Mihályt bírálta. Rákosi visszatérése után került a KTI-be. Mint a korábbi fejezetben is leírta, a forradalom napjaiban a Nagy Imre-kormány gazdasági programján kezdett dolgozni, sok tépelődés után azonban rájött, hogy nem tudja megcsinálni. (33 évvel később már más volt a helyzet, akkor megjelent az *Indulatos röpirat*⁸ az átmenetről.) Ezt követően *Magyar Szabadság* címen lapot alapított barátaival, Lőcsei Pállal és Kende Péterrel, ám az atrocitások és lincselések hírére két szám után kiszállt a szerkesztésből. Nem érezte magát a „pesti srácok” képviselőjének, akik a reformkommunistákra, köztük Nagy Imrere is gyanakvással néztek. A forradalom leverése után Gimes Miklós is, Fock Jenő is közreműködésre kérte fel, de mindkét oldalnak nemet mondott. Úgy gondolta, inkább a tudomány felé fordul – de mint írja, már akkor is tudta, hogy ez önmegnyugtató, illúzió. Az intézetből végül elbocsátották, de kaphatott állást másutt. Fontosnak tartja, hogy soha nem nevezte a forradalmat ellenforradalomnak, bár a Kádár-rendszerben ez kötelező volt. Inkább kitért a megnevezés elől.

Ebben a fejezetben már megjelennek a jelenkorral kapcsolatos párhuzamok. A pesti srácok mai örököseit látja azokban – egyfajta bűvópatak-jelenségként –, akik a Horthy-rendszer eszméit tekintik útmutatóknak, amikor nyíltan hirdettek fajelméletet és irredentizmust, és először Károlyi Mihály, majd Nagy Imre szobrát távolították el. Kornai az események leírására közelebb érzi magához a forradalom és szabadságharc kifejezést – ám már nem hisz abban, hogy a forradalom a társadalom megjavításának eszköze. Az évek során reformer lett belőle.

TANÁCSOK AZ UTÓDOKNAK

A kötet 6. fejezete (*A gondolat erejével?*) a közgazdászok következő generációinak mutat irányt öt szakmai kérdésben, amelyek a nyelvhasználattal, a témaválasztással, a főáramhoz való viszonnyal, a politikai szereppel és a tanácsadással kapcsolatos dilemmákat érintik. Nem viselkedési kódexet terjeszt

7 ■ Kornai János: *Anti-equilibrium*. KJK, Bp., 1971.

8 ■ Kornai János: *Indulatos röpirat a gazdasági átmenet ügyében*. HVG, Bp., 1989.

elő, csupán ismerteti a legfontosabb dilemmákat, amelyeket mindenkinek magának kell megrágnia és megválaszolnia.

A közgazdász által választott nyelv – matematika vagy próza – erősen befolyásolja a szakmai pályáján befutott életutat. Kornai már korábban említett első komoly kutatási beszámolója, *A gazdasági vezetés túlzott központosítása* (TK) 1956-ban, néhány hónappal a forradalom előtt készült. Nyelve próza, nincsenek benne matematikai képletek, egyenletek vagy matematikai statisztika. Egyik bírálója, Augusztinovits Mária azt vetette ellene, hogy nincs benne elmélet, ami akkor a marxista politikai gazdaságtant jelentette. Pedig volt benne „elmélet”: a tartós szabályszerűségek bemutatása.

A forradalom után e kutatás folytatása politikailag lehetetlenné vált, hiszen a rendszer alapjait kérdőjelezte meg. Kornai ekkor tanulni kezdte a nyugati közgazdaságtant – Samuelson, Arrow munkáit olvasta, illetve hozzátanulta a matematikát. Lipták Tamás matematikussal együtt dolgozott a nyereségérdekeltség matematikai vizsgálatán. Cikküket, ahogy később a kétszintű tervezésről írott, ugyancsak közös munkájukat, megjelentette az *Econometrica*.

A semlegesnek és ideológiamentesnek tetsző matematikai nyelv használata Kornai számára ekkor részben politikai cselekvést jelentett – a marxista politikai gazdaságtan elutasítását képviselte –, részben hasznosnak is bizonyult, mert a kutatási eredményeit így legálisan publikálhatta. A kétszintű tervezésben használt lineáris programozás a walrasi egyensúlyelmélettel rokon. Ebben a cikkben még Samuelson egyik munkáját is idézték, pedig a szerző az ötvenes években tabu volt, munkáit a Szovjetunióban szigorúan cenzúrázták. Kornai ebben a korszakban állt a legközelebb a neoklasszikusokhoz.

Számára a neoklasszikus elmélet azt jelentette, hogy korlátok között, de mindig van választás, azaz a döntéshozónak mindig van felelőssége. Am tervhivatali munkája idején az elmélet két elemét – a jóléti függvény és a közérdek fogalmát – nem tudta befogadni. Élt benne a *Túlzott központosítás* gondolatköre, és átérzte, mekkora feszültség van a hatalmon lévők és nem lévők szempontjai között. Irritálta, hogy a nyugati kollégák rendszeresen eljátszottak a jóakarátú diktátor feltételezésével, amikor a diktátor mindenkorai döntése egybeesik a nép jólétét maximalizáló programmal.

Az általános egyensúlyelmélet mint a piacgazdaság rendszerének elmélete azért nem elégítette ki, mert nem adott választ a kérdésre: hogyan tegyük jobbá a társadalmat? Ezekből a kételyekből született 1970-ben az *Anti-equilibrium*. Ebben nem a matematika használatát bírálta, matematikai modelleket maga is használt továbbra is. Voltak matematikus társszerzői: Jörgen Weibull, Martos Béla, Simonovits András, Eric Maskin. A témát általában ő vetette fel, majd a matematikus megszerkesztette a modellt, ő pedig kidolgozta a matematikai elemzés közgazda-

sági értelmezését. Egy absztrakt modell éles eszköz akkor, amikor a tudomány valamit már félig vagy háromnegyed részben megértett: a modell ráirányítja a figyelmet arra, hogy milyen absztrakciók mellett bizonyíthatók az elméletből levont tételek, illetve milyen feltételezések mellett igazak egyes élesen megfogalmazott állítások.

Kornai számára elfogadhatatlan gőg azt állítani, hogy csak a matematika révén lehet elméletet alkotni. Evolúciós elméletét Darwin matematika és matematikai statisztika nélkül fogalmazta meg. Az elmé-

GONDOLATOK A KAPITALIZMUSRÓL...
NÉGY TANULMÁNY. Akadémiai, Bp., 2011.

– Felcsuti Péter, 23 (2011), tél,
370–373. old.

A PUHA KÖLTSÉGVETÉSI KORLÁT.
Kalligram, Pozsony, 2014. (Kornai János válogatott munkái, 4.)

– Szabó Judit: Szemben a mainstream közgazdaságtannal. 27 (2015), tavasz–nyár, 3–10. old.

DYNAMISM, RIVALRY, AND THE SURPLUS ECONOMY. TWO ESSAYS ON THE NATURE OF CAPITALISM.

Oxford University Press, Oxford, 2014.

– Laki Mihály, 28 (2016), ősz–tél,
181–184. old.

LÁTLELET. TANULMÁNYOK A MAGYAR ÁLLAPOTOKRÓL. HVG, Bp., 2017.

– Laki Mihály, 30 (2018), tavasz, 3–8. old.

TÖPRENGÉSEK. HVG, Bp., 2021.

– Györffy Dóra: Az értelmiség felelőssége. 33 (2021), ősz–tél, 109–115. old.

let nem a matematikai képletektől elmélet, hanem attól, hogy elég robusztus és elég sokáig fennmaradó szabályszerűségekre mutat rá. Ha van benne matematika, remek, de ha nincs, attól még lehet igaz és igazolható.

Kornai a nyelvi dilemma kapcsán amellet érvel, hogy semmi baj nincs azzal, ha valaki matematikai modellezésre vagy matematikai statisztikára specializálódik közgazdászként. A baj az, ha ez a kör monopolizálja a szakmát az egyetemi kinevezésektől kezdve az előléptetéseikig – és a folyóiratokban. Az rendben van, hogy az *American Economic Review* csak ilyen cikkeket közöl, de gombamód elszaporodtak a klónjai sokkal gyengébb cikkekkkel. A monopólium ellen mindig is a szakma legkiválóbbjai tiltakoztak – és a középszerűek ragaszkodnak hozzá. Mindenki reálian mérje fel a képességeit, tanácsolja. Ha a matematika a természetes kifejezési módja, használja, de ha nem, ne erőltesse, mert erőlködésből igazán jó munka nem születhet.

A második dilemma a témaválasztás kérdése. Isaiiah Berlin egyszer azt mondta: „A róka sok mindent, a sündisznó egy fontos dolgot tud.” (122. old.) Berlin ezt Tolsztoj kapcsán említette, de utalt arra, hogy ez a tipológia alkalmazható a társadalomtudományokban is. Sok közgazdásról elmondható, hogy vagy sün, vagy róka. Van, aki egész életében egyetlen témával foglalkozik, és Nobel-díjat is kap érte. Ilyen volt Wassily Leontief, az input-output modellek megalkotója. Paul Samuelson viszont róka, aki minden témában járatos, állítólag mindennap elolvasott egy könyvet. Ő maga a disszertációja után a tankönyvén kívül nem írt több könyvet, de rengeteg folyóiratcikket szinte mindenről.

A sünök egyetlen témát vagy modellt vizsgálnak egész életükben. Végtelen altípusuk a szakbarbár, akit csak a szakma érdekel, más tudomány, a politika vagy a művészet hidegen hagy. Lehet, hogy sokra viszi, de az élet sok érdekes dologtól elszigeteli magát. A rókát sok minden érdekli – néha túl sok is. Ennek van előnye – a változatosság és a megismerés öröme. Hátránya, hogy unja ismételni önmagát – pedig a PR alapszabálya az ismétlés.

Kornai magát rókának tartja, és tevékenységét úgy írja le, mint aki zászlóval rohan egy dombon felfelé, sokan követik, ám mire felérnek, ő már a következő dombon kapaszkodik felfelé. Az *Anti-equilibrium*mal az elsők között bírálta a modern közgazdaságtant, ám amint a könyv elkészült, már a szocialista rendszer elemzése foglalkoztatta. A rókalét sok hátránnyal jár. Díjak odaítélésében vagy egy nekrológban az iskolateremtés a meghatározó jelző. A rókák nem teremtenek iskolát, de sok témán rajtahagyják a nyomukat. Nem ismerik az egyes területeket részletesen – ez még Samuelsonra is igaz.

A harmadik dilemma a főáramhoz való viszony. A főáram nem statikus fogalom, azaz lakatosi értelemben nem degenerálódó kutatási program, mert valamennyire képes integrálni korábban a főáramon kívüli áramlatokat. Más volt a főáram 1960-ban, mint 2017-ben. Ha meg akarjuk tudni, mi az aktuális főáram, a legjobb módszer, ha megnézzük, mit tanítanak a legnagyobb példányszámú, legelterjedtebb angol nyelvű tankönyvek. Ezen belül is meghatározó a főszöveg, mivel ezt sulykolják a hallgatókba. A lábjegyzet csupán udvarias kalapemelés az eltérő nézetek előtt.

Főáram mindig van, és mindig vannak rajta kívüli áramlatok is. A szocializmusban a marxista politikai gazdaságtan volt a főáram. Mindent, ami azon kívül volt, jobb időkben legfeljebb toleráltak, rosszabb időkben tiltottak. Nyugaton a főáramon kívüli közgazdaságtant tolerálják, nincsenek tiltások. A Harvardon ez több pusztán toleranciánál, hiszen az egyetem szándékosan meghívott néhány „diszpéndányt” a főáramon kívülről. Volt köztük erősen baloldali nézetet képviselő, és olyanok is, akik félig benn, félig kívül álltak, mint maga Kornai is. Az egyetem meglehetősen nagylelkűen és nyitottan

fogadta az eltérő nézeteket, de az uralkodó többség egyértelműen a főáram volt.

A főáramon kívüli lét a karrier szempontjából egyértelmű kockázat. A Harvardon Kornai a kurzusa utolsó előadásán foglalta össze munkájának módszertani sajátosságait. Hallgatóinak nem tanácsolta, hogy kövessék, mert az nem a karrier útja. A belépőt a klubba meg kell fizetni, a kritikát halasszák későbbre.

A főárammal való szembenállás rizikóját mindig is érezte. 1968-ban szorongó szívvel vitte Kaliforniába az *Anti-equilibrium* kéziratát, amikor Arrow meghívta. Szorongását a legnagyobbak oldották fel – Arrow, Koopmans és Tobin –, akik nagylelkűen támogatták saját munkájuk bírálatát, és segítették a mű publikálását.

A mai magyar közgazdasági kutatásokban Kornai megpróbál tájékozódni. Sok színvonalas munkát lát. De van-e köztük olyan, amit bátornak lehet mondani? Van-e bátor vita a főáram képviselőivel? Az oktatás állapota is kétséges: nem nevel eléggé kételkedésre és kritikára, nem hangsúlyozza eléggé az újdonság fontosságát. Pedig az új mindig szükséges – még az igazán főáramú cikkekben is jelezni kell, mi az újdonság a szövegben.

A negyedik dilemma a közéleti szerepvállalással kapcsolatos. Sokan azt mondják magukról, hogy ők csak szakemberek, és nem politikusok. Ez elfogadható álláspont, ám lehetséges-e? Sok függ a szakmától és a társadalmi-politikai kontextustól. Egy matematikai statisztikus, aki idősoros ökonometriára specializálódik és apolitikus szemléletű példákat választ az oktatáshoz, ezt talán elmondhatja magáról. Esetleg egy mikroökonómus, aki a tőzsdéi árfolyamokat vizsgálja. Ám ezek a speciális esetek.

A valóságban többféle viszony lehetséges. Vanak, akik irtóznak a politikától, őket tapintatból nem szabad belerángatni a közéletbe. Mások oktatóként kerülnek a politikát, de a közéletben aktívak. Ám tudomásul kell venni, hogy a közgazdaságtan politikaközelit tudomány – Marx, Smith és Ricardo politikai gazdaságtant (*political economy*) írt.

A politikamentes közgazdaságtan művelése természetellenes. A makroökonómiát is érdemes magyar példákkal tanítani, és ezeken szemléltetni a munkanélküliség, a fiskális, a monetáris vagy az árfolyampolitika modelljeit. A makroökonómia kifejezetten alkalmazott tárgy, ezzel a céllal jött létre, Keynes mindig alkalmazta is. Szabad egyetemeken nem térnek ki az alkalmazás elől. A Harvardon a makrótsokszor két tanár tanította – egy republikánus és egy demokrata, akik általában tanácsadói tapasztalattal is rendelkeztek.

Szabad-e az oktatásba belevinni a politikát? A közgazdaság-tudomány esetében ez szinte megkerülhetetlen, hiszen minden kifejezésnek politikai töltete van. A közgazdaság-tudomány a legszűkebb értelmezés szerint is a szűkös erőforrások elosztásának tudománya, azaz szükségszerűen politikai.

Lehet szándékosan megkerülni a politikát. Van, aki lapul – ehhez joga van, ez nem megvetendő, ám nem is tiszteletre méltó. Ma nem kell bátorság a nyílt beszédhez. Nem helyes a pártpolitikát bevinni az oktatásba – X pártot támogatni, Y pártot megkérdőjelezni, és Z-t elutasítani. Ám politikai ügyekről és kérdésekről lehet és kell is beszélni.

A politikai kérdésekkel kapcsolatosan mindenkinek el kell döntenie, vállalja-e vagy elkerüli őket. Nincs egyetlen helyes megoldás – a válaszokat az elfogadhatatlantól a tiszteletre méltóig lehet értékelni. Elfogadhatatlanok a rasszista, szexista, szegényellenes szövegek, illetve a szándékos hazugság. Minél nagyobb a kockázat, és minél nagyobb a hatás, annál nagyobb tisztelet illeti azokat, akik véleményükkel kiállnak a köztérre.

Kornai utolsónak hagyja a tanácsadás dilemmáját, aminek felelősségéről az egész kötet szól. Ma már minden alkalmazott közgazdaságtani cikkben szinte kötelező megírni a *policy implications* részt. Ám ezt nagyon át kell gondolni. Ki fogadja meg a tanácsot, és ez milyen hatással jár? A *Hid a Kwai folyón* című filmben a szakember egy tökéletes hidat kívánt építeni, akkor is, ha tudta, hogy az egy stratégiaileg fontos ponton az ellenséget segíti. A „hogyan és kire hat az írásom” és a „kinek árt, és kinek használ az írásom” gondolatát mindenkinek végig kell gyötrődnie.

Az utolsó esszé Marx felelősségét vizsgálja a kommunista rendszer szörnyűségeiért (*Marx erkölcsi felelőssége*). Kornai kortársai számára évtizedeken át alapkérdés volt, hogy Marx tanításából következnek-e a létező szocializmus gyötrelmei, vagy sem. Van-e a Gulágnak vagy a rendőrterrornak köze Marx elméletéhez? Felelős-e Marx Sztálin, Mao és a többi kommunista vezető rémtetteiért? Mit tett volna Marx egy kommunista rezsimben? Kornai nem habozik a válasszal – másokkal szemben úgy gondolja, hogy Marx gondolatai valósultak meg 1917 után a kapitalista rendszer ellenpontjaként létrehozott kommunista rendszerben. Alapgondolata a magántulajdon megszüntetése és a termelési eszközök köztulajdonba vétele volt, ami csak erőszakkal volt kivihető. Szintén erőszak szükséges a bürokratikus koordinációhoz, a felülről jövő utasítások végrehajtásához. Kornai elmeséli, hogy számos alkalommal találkozott olyanokkal, akik ezt a véleményét nem fogadták el. Több helyről is idézhető azonban, hogy Marx és Engels milyen gunyorosan és megvetően beszélt az alkotmányosság, a demokrácia és a parlamentarizmus eszméiről, és proletárdiktatúrát akartak helyette. Ahogy Kornai írja, Marx „demobilizálta a marxizmus eszmék híveiben a represszióval szembeni ellenállást” (152. old.). Ezt a szigorúságot még a Nobel-díjas Amartya Sen sem osztja, aki az esszé függelékében bemutatott levelezésben elismeri ugyan Marx munkáiban a politikai szerveződésről szóló részek hiányát, de szerinte egy életművet nem lehet a hiányosságai alapján megítélni. A kötet talán legfontosabb mondandója is a Marxról szóló esszében kerül elő: „Ha meghirdetünk

egy gondolatot, ami társadalmi cselekvésre késztet, akkor nemcsak a cselekmény közvetlen megvalósító, hanem mi is felelősek vagyunk azért, ami történik, és felelősek vagyunk e történések következményeiért is. Minél nagyobb hatású a szavunk, annál nagyobb a felelősségünk.” (153. old.) Kornai kérelmelhetlenül vizsgálja saját felelősségét a világ történéseiben. Míg 1956 és az azt követő évtizedek kapcsán tiszta a lelkiismerete, a kínai rendszer alakulása rendkívül nyomasztja, és felelősnek érzi magát a jelen állapotokért. Elégedetlen azzal, hogy ezt mennyire nem érzik át az olvasói. Ám hogyan is érthetnék, hiszen hétköznapi ember számára fel sem fogható, mit jelent 1,3 milliárd ember életére hatást gyakorolni, ahogy az sem, milyen felelősséget érez utána a tanácsadó. Ez a lelki teher magányossá teszi Kornait.

Az olvasó azonban mégsem maradhat saját jelentéktelensége kényelmében, hiszen a magával szembeni igazság és felelősség keresése közben Kornai az olvasót is szembesíteni kívánja saját döntéseivel, és arra kényszeríti, hogy tegye fel a kérdést: „Nekem tiszta-e a politikai lelkiismeretem?” (26. old.) Mindenki hat valamilyen mértékben a környezetére, és emiatt nem csupán a Kornai szintű tudósoknak kell lelkiismeret-vizsgálatot tartani, hanem mindenkinek. 93 évesen Kornai példát mutat arról, hogy ezt hogyan kell. □